

POROČILA IN OCENE
RELAZIONI E RECENSIONI
REPORTS AND REVIEWS

**POROČILA
RELAZIONI
REPORTS**

Matej Župančič

L'ARCIDUCA LODOVICO SALVATORE E LA MUGGIA DEL SUO TEMPO (1847–1915). Mednarodni kongres. Milje, 28. – 29. septembra 2007

V Miljah je potekalo ob koncu septembra 2007 dvodnevno zborovanje, posvečeno 160-letnici rojstva nadvojvode Ludvika Salvatorja iz družine Habsburg-Lothringen (v Italiji je ta veja bolj znana kot Lorena), tudi častnega meščana Milj. Zborovanje sta organizirali društvi *Fameia Muiesana* iz Milj in *Circolo culturale Istria* iz Trsta. Nikakor ne gre spregledati osebnega prispevka Franca Stenerja iz Milj pri organizaciji in izvedbi tega srečanja, na strokovni strani pa ne prispevka dr. fil. Brigitte Mader, ki že daljši čas raziskuje delo in življenje Ludvika Salvatorja.

Nadvojvoda Ludvik Salvator se je rodil v Firencah 4. avgusta 1847 kot predzadni sin Leopolda II, toskanskega velikega vojvode; kot osebnost je bil toliko nenavaden, da so ga imeli za posebnega zaradi načina življenja, ki je odstopalo od običajnega, še zlasti, ker je bil in je ostal član cesarske družine.

Iz uvodnega prispevka Franca Stenerja povzemamo, da je bil Ludvik Salvator navdušen proučevalec in raziskovalec, posebej s področja naravoslovnih ved, da predstavlja nadvojvoda zadnji člen iz kulturne razsvetljenske tradicije toskanske veje Lotaringijcev, torej naslednikov Medičejcev. Svoje življenje je posvetil raziskavam malo znanih ali celo neznanih obal in otočij Sredozemlja. Na krovu obeh ladij Nixe je opravljaj študijske poti, rezultate svojih raziskav pa predstavil v več kot šestdesetih knjigah enciklopedijskega značaja in v prispevkih, opremljenih z lastnimi risbami. Kot učenjak z interdisciplinarnim pristopom (ukvarjal se je z geologijo, arheologijo, botaniko, zoologijo in vse do etnologije in jezikoslovja) je užival mednarodni ugled. Poleg matrinega italijanskega jezika je govoril nemško, špansko, katalonsko, francosko in angleško. Bil je izvoljen častni član mnogoterih znanstvenih akademij po svetu in dobil poleg drugih nagrad tudi zlato medaljo za delo o Balearskih otokih na pariški svetovni razstavi leta 1878.

Njegovo življenje je bilo razpeto med rezidencami na Majorki, v Zindisu pri Miljah, v Ramlehu v Egiptu ter na krovu svojih ladij Nixe, s katerima se je pogosto mudil tudi na Liparskih otokih, v Grčiji in Dalmaciji.

Obsežno posestvo v Zindisu, ki si ga je pridobil leta 1876 in ga povečeval v teku let, je obsegalo pašnike, vinograde in gozdove, 17 kmečkih poslopij in dve vili.

Ob začetku prve svetovne vojne, že močno bolan, se je preselil v Gorico in leto pozneje v grad, ki ga je podedoval po očetu, Brandýs nad Labo. Tam je umrl 12. oktobra 1915.

Zgoraj omenjeno trditev o italijanščini kot materinem jeziku je ovrglo kar nekaj referentov, ki so po značaju njegovih pisem ugotavljali, da je uporabljal, kadar se je hotel izražati osebno ali celo čustveno, pogosteje nemščino. Prav za to srečanje so bili pregledani in tudi urejeni arhivi na Češkem in na Dunaju, o čemer sta poročali E. Gregorovičová in E. Springer. C. Giunti iz Montignosa je poročal o zelo zanimivem razmerju med vzgojiteljem Eugenijem Sforzo in mladim vojvodo, ki je trajalo vse do konca življenja, vse na osnovi pred kratkim odkritega pisemskega arhiva.

Prav mladost v Firencah, ki jih je morala družina zapustiti sredi 19. stoletja, neposredna bližina Naravoslovnega muzeja, Botaničnega vrta in tradicionalno prosvetljenega okolja (referat S. Contardija: Sapere enciclopedia e pubblica utilità. La nascita del Regio Museo di Fisica e storia naturale) so vplivali na mladega in tudi odraščajočega Ludvika Salvatorja, da je odklonil, a ne povsem, kariero na dvoru in v vojski in se posvetil potovanjem, študiju in pisanju. Cesarska družina je vzbudila med referenti kar več različnih prikazov: B. Mader je prikazala širši okvir in najvažnejše protagoniste toskanske kot tudi dunajske veje, medtem ko je Ratbot Habsburg Lothringen bolj nanizal družinske spomine. B. Mader je tudi osvetlila znanstveni utip mesta – predvsem naravoslovni – in še posebej stike Ludvika Salvatorja s C. Marchesettijem.

Obširno podobo Milj v drugi polovici 19. stoletja je prikazal prof. G. Cuscito, še posebej socialne napetosti v mestecu, ki je sledilo hitri industrializaciji Trsta. Ob prikazu je večkrat zašel v živahnih in zgovornih komentarjih tudi na dnevno-politične komentarje. Odličnemu govorniku in pronicljivemu raziskovalcu moramo opustiti tudi to.

Posebna pozornost je, kot je povedal gozdar D. Masiello, v zadnjem času posvečena "nadvojvodovi poti" v zaledju mesta, vse do slovenske meje, kjer se učenci iz Zindisa in drugih šol uče spoznavati naravo in si vzgajajo čut za njeno varovanje. Čez deset let morda volivci, ki ne bodo omogočili pozidave še zadnjih oaz ob mestu?

V prikazu je bilo omenjenih le nekaj na posvetu prisotnih tem. Poudariti moramo, da je prav raznovrstnost predavateljev in seveda referatov obogatitev tako za kulturno življenje mesteca v tržaškem zaledju kot tudi za kulturnozgodovinsko podobo Istre tedanjega časa. Osebnosti ene najvišjih osebnosti dinastije z domačim prebivalstvom, tudi s tistimi, ki so bili zaposleni na posestvu, in seveda s člani visoke družbe, kot Hütteroti, Kuppelwieserji, pa tudi s predstavniki znanstvene elite, kot s C. Marchesettijem, so vsekakor vredni objave. Tako mladost v razvitem okolju toskanske prestolnice kot izkušnje Lud-

vika Salvatorja z mnogimi svetovnimi razstavami postavljajo nadvojvodo kot enega najbolj uglednih obiskovalcev 1. Istrske pokrajinske razstave leta 1910 v Kopru, ki jo je komentiral in pohvalil in zdi se, da prav s stališča "sapere enciclopedico e pubblica utilità". O tem je pisala prav B. Mader že v koprskih *Annales*.

Organizatorji obljublajo v kratkem zbornik referatov.

Pred simpozijem in ob njem so bile še spremljajoče aktivnosti. Že 4. avgusta so v pristanišču sv. Roka pri Miljah organizatorji predstavili spominsko razglednico in poseben poštni žig. Med srečanjem so v poslopju knjižnice G. Millo, kjer je srečanje tudi potekalo, odprli kar dve razstavi. Prvo so pripravili učenci (in seveda tudi učiteljice) osnovne šole Zindis o učni naravovarstveni poti, drugo pa avstrijsko-madžarska slikarka Katalin Albrecht Nagy z motivi iz krajev, kjer je potoval Ludvik Salvator.

Avgust Lešnik

RUDOLF GOLOUH (1887–1982) v ognju socialnih idej in gibanj. Spominski zapis ob 120-letnici rojstva in 25-letnici smrti.

Rudolf Golouh – vodilni medvojni slovenski socialistični politik, delavski voditelj, udeleženec mirovne konference v Parizu (1919), poslanec v ustavodajni skupščini Kraljevine SHS, podžupan občine Maribor, sodelavec OF v Ljubljani, interniranec v koncentracijskem taborišču Dachau, izvrsten govornik, neumoren novinar, publicist, književnik in še bi lahko naštevali – se je rodil 23. oktobra pred 120 leti v Kopru.

Pričujoči zapis govori o Golouhových pogledih na družbeno dogajanje in čas, ki ga je sam doživljal pa tudi aktivno soustvarjal, še posebno v prvi polovici prejšnjega stoletja. Na tem mestu naj spomnim le na nekatere ključne dogodke in procese, ki so usodno zaznamovali to obdobje: dve svetovni vojni (1914–1918, 1939–1945) in z njima neposredno povezane 'krivične' mirovne pogodbe; tri ruske revolucije (leta 1905 ter februariska in oktobriska leta 1917), ki so vsaka po svoje vplivale na razcep dotlej enotnega socialističnega delavskega gibanja na socialnodemokratsko in komunistično krilo (tako v nacionalnem kot v mednarodnem okviru); pojav treh totalitarnih režimov (fašizma, nacizma, stalinizma); izbruh in posledice dotlej največje svetovne gospodarske krize (1929); razmah medvojnega demokratičnega (boj za splošno, enako in tajno volilno pravico) ter sindikalnega gibanja, ki ne zahteva zgolj 8-urnega delovnega časa in realnih mezd, pač pa tudi uzakonitev socialnega zavarovanja (kot temelja socialne države) po zgledu nemške weimarske ustave (1919); nadalje španska državljanska vojna (1936–1939) in z njo povezana solidarnostna pomoč mednarodnih brigad, razmah ljudskofrontnega in narodnoosvobodilnega gibanja in tako naprej.

Vsa ta bogata bera dogodkov mednarodnih razsežnosti je brez dvoma v večji ali manjši meri odmevala pa tudi vplivala na družbene procese v novonastali Kraljevini SHS oziroma kasnejši Kraljevini Jugoslaviji. Seveda pa ne gre prezreti nekaterih posebnosti, ki so kardinalno zaznamovale in determinirale tudi naš (slovenski) družbeni prostor in čas. Na prvem mestu velja omeniti poskus oblikovanja lastne (slovenske) državnosti ob koncu prve svetovne vojne, ki – kot vemo – zaradi spleta nam neugodnih mednarodnih razmer ni dal tako zelenega rezultata (šlo je pač za ozemlje, ki je do konca vojne spadalo v okvir poražene habsburške monarhije). Nič manj 'krivi' niso bili tedanji najodgovornejši slovenski (in hrvaški) neodločni politiki; namesto da bi na razgovorih v Beogradu vztrajali pri (kon)federativni ureditvi nove skupne države (kakor jo je predvidela *ženevska deklaracija*, podpisana 9. novembra 1918), v katero sta se združila dva različna svetova – vzhodna in zahodna civilizacija – so proti volji svojega ljudstva (spomnimo se samo zbiranja podpisov za podporo *majniški deklaraciji* v zadnjem letu vojne) pristali na centralizirano monarhijo z omejenim parlamentarizmom: "Naša avstro-madžarska stvarnost se je pijano zakotalila pod prestol Karadjordjevičev kakor prazna steklenica piva v smeti", je ta usodni razplet sarkastično pokomentiral Miroslav Krleža. Nič manjše razočaranje niso pomenile nove državne meje. Za Slovence, ki so izstopili iz kulturnega in civilizacijskega kroga srednje

Evrope ter se pridružili tujemu levantinskemu svetu v upanju, da bodo z njegovo pomočjo ohranili svojo etnično celovitost, sta pomenila rapalska pogodba in koroški plebiscit (1920) bolečo rano in veliko razočaranje. Potem ko so stoletja živeli pod isto oblastjo v habsburški monarhiji (čeprav razdeljeni na njene različne dežele), so se naenkrat znašli razkosani na štiri med seboj sovražne države, s tretjino naroda, podrejenega tujcem. V tem kontekstu lahko samo pritrdimo ugotovitvi prof. Jožeta Pirjevca: "... kako zelo se je naš bivanjski prostor zožil zaradi novih meja, ki jih je prinesel propad habsburške monarhije".

Nič bolj uspešna ni bila novonastala država pri reševanju zapletene notranje (socialne in nacionalne) problematike; še več, Kraljevina je padla v obdobje tako imenovane velike politične nestabilnosti (1921–1928), v katerem je "skupščina postala cirkus, vlada komedija, država pa norišnica", kot je bistroumno in slikovito komentiral takratno politično sceno srbski politik Dragoljub Jovanović. Njegove besede potrjujejo statistični podatki: v omenjenem obdobju se je zvrstilo 25 vlad s povprečno življenjsko dobo štirih mesecev. Podobno so dogajanje na jugoslovanski notranji sceni ocenjevali v tujini, na primer ameriški poslanik John Prince: "Konec koncev, slabe izkušnje, ki jih je doživela vsaka diplomatska misija v Beogradu v obdobju tako imenovanih narodnih vlad, nas prepričujejo, da ti ljudje še zdaleč niso zreli za demokracijo". Pot k državnemu udaru je bila odprta; ne gre pa spregledati, da je bil dejanski cilj puča kralja Aleksandra (6. januarja 1929) srbizacija vse države, zamaskirana pod plaščem politike tako imenovanega integralnega jugoslovanstva (*en kralj, ena država, en narod, en jezik*). Sredi tridesetih let (po nasilni Aleksandrovi smrti 9. oktobra 1934) je bilo v državi sicer zaznati postopno liberalizacijo političnega življenja, ki pa – kot je znano – ni več mogla ohraniti Kraljevine, o čemer priča ne nazadnje tudi aprilsko (1941) razsolvo takratne oblasti. Tak je bil torej družbeni (politični, ekonomski, socialni, kulturni) okvir, ki je determiniral vlogo Rudolfa Golouha, tako "igralca" kot "gledalca", v slovenskem (in jugoslovanskem) družbenem prostoru takratnega časa.

Če pobrskamo po Golouhovem življenjepisu, se zdi, da je bila prav njegova mladostniška vedoželjnost, s katero ga je bogato obdarila mati narava, odločilna za oblikovanje njegovih smelih (beri revolucionarnih) političnih nazorov. Takole piše: "... mnogo sem bral. V tržaški Mestni knjižnici so se smejali, ker sem si izposojeval knjige kar po zaporednih številkah v knjižnem seznamu, ne glede na vsebino, od romanov do gledaliških iger, zgodovinskih, prirodoslovnih, geografskih in drugih razprav ... Na mojo politično usmeritev v rani mladosti je vplival znani apel Petra Kropotkina (op. ruski revolucionar in mislec /1842–1921/, utemeljitelj anarhističnega komunizma, geograf in raziskovalec Sibirije) na napredno mladino vsega sveta ... Kropotkinovi spisi

(*Osvojitev kruha, Besede upornika ...*), pa tudi Zolajev naturalizem, so me v pravem času opozorili na socialno vprašanje".

Teoretično srečanje z anarhizmom, predvsem pa dejstvo, da v Trstu ni bilo malo delavcev, ki so jim bile knjige Petra Kropotkina domače (zlasti mlajši generaciji se je zdel boj za socialne reforme in postopno izboljšanje življenjskih pogojev širših slojev prepočasen, od tod radikalizem in zavračanje reformizma), je Golouha pripeljalo na misel, da bo tržaškemu delavstvu najbolj pomagal z izdajanjem anarhističnega glasila: "Štejem si v čast, da sem bil, komaj sem stopil v 18. leto (1905), urednik lista ... Listu smo dali ime *Germinal*, po znanem romanu Emila Zolaja". Glasilo je redno izhajalo dobro leto, nakar ga je oblast prepovedala. Golouh je nemudoma ustanovil novo glasilo *Il Germe*, ki mu je policija upihnila luč življenja po šestih mesecih. Enaka usoda je doletela tudi naslednja dva lista: *L'Aurora* in *Il Pensiero*. Golouh se spominja, da so bili ljudje, ki so se zbirali okrog teh listov, "nenavadno požrtvovalni in polni zanosu. Med njimi je bilo največ delavcev in študentov obeh narodnosti – italijanske in slovenske. Bilo je tudi nekaj intelektualcev in žensk ... V svobodnem združenju ljudi različnega stanu in različne kulture – organizacije med nami ni bilo, nekateri so jo celo odklanjali, češ da ovira osebno svobodo – smo se bavili predvsem z vprašanjem svobodnega socializma in njegove realizacije. Socialistično urejeno družbo smo si predstavljali kot svobodno asociacijo ljudi, povezanih v celoto le po nekih splošnoveljavnih etičnih načelih, kot svet, v katerem ne bo več meja, kjer bo imperializem nepoznan pojem, kjer ne bo ne podrejenih ne nadrejenih, na kratko kot *libertarizem*, kakor smo ga imenovali med sabo".

Takratna tržaška policijska oblast je očitno sklenila narediti konec anarhistični propagandi, ki se je širila prek anarhističnih glasil, saj je Golouha najprej zaprla, nato pa izgnala "z vsega deželnega teritorija cesarsko-kraljevega svobodnega mesta Trst", čeprav v avstrijski zakonodaji za tak ukrep ni bilo zakonite podlage. Na intervencijo socialističnega poslanca G. Oliva, zelo popularnega in simpatičnega organizatorja tržaškega delavstva, ki je zagrozil z interpelacijo v dunajskem parlamentu, je oblast po dobrih dveh letih vendarle rešila Golouhovo pritožbo in razveljavila svoj nezakoniti izgonni odlok. Potem ko se je leta 1910 vrnil v Trst, se je pridružil *Jugoslovanski socialno demokratični stranki* (JSDS).

"Nikdar nisem pozabil, da sem Slovenec, čeprav sem hodil v italijanske šole, ker slovenskih takrat v Trstu še ni bilo. Zanimal sem se stalno za vse, kar se je v malem slovenskem svetu dogajalo, toda vse v njem se mi je takrat zdelo nekam nedognano, zapoznelo in okorno", se spominja Golouh. V tržaškem Delavskem domu, kjer so se shajali italijanski in slovenski delavci, se je srečal z vodilnimi organizatorji slovenskega socialno demokratičnega delavstva. "S prvega razgovora z Etbinom Krista-

nom sem odšel z deljenimi vtisi. Kristan je bil politični in kulturni delavec širšega formata, dober retorik in spreten novinar. V svojih predavanjih je globlje prodiral v probleme tistega časa, čeprav je bilo tudi v njegovih govorih precej nemške šablone. Pa se mi je kljub temu zdel nekam teatralen, nenaraven ... V tistih dneh sem spoznal Ivana Cankarja. Kakšna nenavadna osebnost! Ves jasen, naraven, iskren, preprosto komunikativen in vendar samosvoj ... Iskreno je bil predan socialistični ideji in zaupal je v prebujajoče se ljudske sile. Bil je Slovenec od nog do glave, koreninil je z vsem svojim bistvom v slovenskem ljudstvu, ki ga je kot malokdo resnično ljubil; po vsej svoji miselnosti pa je bil hkrati univerzalno človeški", se spominja Golouh.

Trst je slovel kot najbolj socialistično mesto v Avstriji. Slovensko delavsko gibanje v Trstu je bilo takrat že precej močno, saj je bilo v nekaterih mestnih okrajih več slovenskega socialističnega delavstva kot italijanskega. V živahno organizacijsko delo je kmalu posegel tudi Golouh. "Shodi in predavanja so bili na dnevnem redu v mestu in na deželi ... Kmalu sem se znašel tudi sredi novinarskega dela. Sodeloval sem pri *Rdečem praporju* in urejal hkrati tri sindikalna glasila (*Železničar*, *Stavbinski delavec*, *Kamnarski delavec*)." V svojih spisih je med prvimi na Slovenskem nasprotoval oportunističnemu, ministerializmu in zlasti avstromarksizmu JSDS. Od leta 1913 je začel objavljati svoje pesmi z revolucionarno in nacionalno vsebino, uspešno pa je prevajal v italijanščino tudi Cankarja (*Dunajski večeri*, *Hlapec Jernej*) in Župančiča (*Ob Kvarnerju*).

Z izbruhom svetovne vojne je ohromela politična aktivnost v monarhiji; še posebno je bil prizadet tisk z vojno cenzuro. "Stranka (JSDS) v Trstu je z izjemo nekaj bežnih poskusov ostala brez tiska", se spominja Golouh. "Pomanjkanje medsebojnih zvez in javnega delovanja smo skušali nadomestiti s predavanji (Ivana Cankarja, Lojzke Štebijeve, Henrika Tume, Albina Prepeluha idr.), ki smo jih imeli v okviru delavskega izobraževalnega društva *Ljudski oder*. Še posebno aktualno je bilo vprašanje v zvezi z vojno in stališčem stranke do vojne. To vprašanje je stopilo ostro v ospredje zlasti potem, ko je ljudske plasti vzdramilo in vzvalovilo gibanje za zedinjenje jugoslovanskih narodov. To gibanje je kmalu zajelo vso Slovenijo in tudi najbolj okoreli voditelji slovenske socialne demokracije, ki so se še oklepali stare miselnosti, niso mogli več brezbrizno mimo." Golouh se je zavzemal, podobno kot Cankar, za združitev Slovencev v Jugoslaviji kot zvezi enakopravnih narodov. V političnem razhajanju slovenskih socialnodemokratskih voditeljev se je pridružil skupini *Socialistična omladina*, ki je izdajala svojo revijo *Demokracija* (1918–1919), kjer je bil Golouh, ki mu novinarska in uredniška žilica ni dala miru, še posebno aktiven. O razhajanjih v stranki je zapisal: "Ob zlomu Avstrije smo imeli na območju Jugoslavije več socialističnih strank: srbsko, hrvaško, slavonsko, vojvodinsko, bosensko-hercegovsko, dalmatin-

sko in slovensko. Vse te stranke je bilo treba reorganizirati in združiti v eno samo stranko. Na jugu države je bilo to gibanje bolj spontano. Število članov je bilo sicer omejeno, vendar so imeli precejšen vpliv na ljudske množice. V Sloveniji pa je bilo nasprotno: delavsko gibanje je bilo zelo disciplinirano, miselno pa je bilo, zlasti vodstvo, pod vplivom avstromarksizma, torej manj revolucionarno in manj dosledno pri reševanju nacionalnega vprašanja. To je boj dveh miselnosti ... Mladina, ki se je pojavila v socialistični stranki kot opozicijsko krilo, je kljub vsemu zahtevala, naj se slovensko delavsko gibanje združi z vsem delavstvom v Jugoslaviji in ustvari enotno bojno fronto."

Po koncu vojne se je začel Golouhov politični vzpon, ko je postal najprej član Narodnega sveta v Trstu; po funkciji je imel tesne stike z začasno deželno vlado v Ljubljani, ki je ob zlomu monarhije prevzela oblast v Sloveniji. Tedaj sta normalizacijo notranjih odnosov v Sloveniji ovirali prodiranje italijanskih čet čez določeno razmejitveno črto do Logatca in nerešeno vprašanje slovenskega dela Koroške. "Zanimivo je", se spominja Golouh, "da sem ob prihodu v Ljubljano našel hudo malo posluha za stvari v zvezi s položajem na Jadranu. Vse večjo pozornost so posvečali Koroški, čeprav je bila z italijansko zasedbo Primorja odtrgana od narodne celote tretjina slovenskega ljudstva." Politična pot je Golouha vodila v Beograd, kjer je bil v slovenski delegaciji skupaj z Josipom Ferfoljo, zadolžen za *jadransko problematiko*. "Po vojni, ko smo z odcepom Primorske izgubili tretjino svojega naroda, nas je ostalo v matični domovini komaj dober milijon. To pomembno vprašanje smo predložili najprej vojnemu svetu v Parizu, potem pa tudi mirovni konferenci, ki se je vse leto (1919) vlekla v Parizu. Storjeno je bilo vse, kar je bilo mogoče. Diplomatski boj med Rimom in Beogradom je bil zelo oster. Nazadnje pa je le obveljal londonski pakt, ki nam je začrtal krivične meje. V imenu delavstva smo v matični domovini in na Primorskem ponovno zahtevali, da je treba to mejo popraviti. Predlagali smo tudi plebiscit, ki naj bi pokazal, koliko slovenskega življa je ostalo onkraj meje. Poudarili smo tudi, da bi bilo umestno rešiti to sporno vprašanje z ustanovitvijo svobodnega tržaškega mesta, ki naj bi bilo vezni člen med Italijo in Jugoslavijo. Na vse te probleme sem v posebnem proglašenju, ki sem ga objavil v pariškem *L'Humanité*, opozoril francosko ljudstvo in delavstvo vsega sveta. Napisal sem, kako nevarno je to vprašanje, saj utegne postati ognjišče za novo vojno. Vse smo storili, vendar je na posled ostalo pri londonskem paktu. Še bolj pa je poslabšalo položaj dejstvo, da je v Italiji po notranji revoluciji zmagal fašizem. Ta pa je bil, posebno v Primorju, zelo krut", je kasneje zapisal. Golouh, kot udeleženec mirovne konference v Parizu, pripoveduje tudi naslednjo zanimivo anekdoto: "Stopili smo pred Wilsona. Ko ga je takratni predsednik slovenske deželne vlade (op. Janko Brejc) pozdravil in mu med drugim omenil, da bi

bilo dobro, če bi se coni A, kjer naj bi se plebiscit izvedel, pridružila še Mežiška dolina, je Wilson to odsvetoval, češ kar že imate, obdržite. In pokazalo se je, da je Wilson bolje poznal koroško vprašanje, kakor naši tedanji slovenski politiki in narodovi voditelji."

Potem ko se je Golouh preselil v Ljubljano, je zopet dejavno delal v JSDS, ki jo je čakala – tako kot druge socialnodemokratske stranke – težka preizkušnja idejnega razcepa. S somišljeniki se je odločil za izstop iz JSDS in ustanovitev (marca 1920) prve komunistične organizacije v Sloveniji – *Delavske socialistične stranke za Slovenijo*. V ustanovnem manifestu so zapisali, da politika JSDS "že dolgo ni bila več razredna ..., zato so izgubili vero v stranko", obenem pa pričeli izdajati svoj časopis *Ujedinjenje*. Stranka se je na prvem zborovanju (11. aprila 1920) združila s *Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov)*.

V tem času povojnega revolucionarnega vrenja, stavk, krvavega spopada na Zaloški cesti (aprila 1920) je bil Golouh eden izmed bojevitih voditeljev ljubljanskega delavstva in tudi v vodstvu železničarske stavke. "Štrajk je trajal in vlada ni kazala dobre volje, da bi uredila vprašanje železničarjev. Stavkovni odbor je sklenil, da bodo razširili stavko na vso Jugoslavijo in s tem železničarski štrajk spremenili v solidarnostno akcijo vsega delavstva. To se je tudi zgodilo. Da bi dali stavki poseben poudarek, so sklenili, naj se delavstvo zbere na Zaloški cesti in od tam odkoraka v mesto in manifestira za svoje zahteve. Zbralo se je veliko ljudi, prišli so tudi rudarji iz Trbovelj, in vse bi se verjetno normalno končalo, če ne bi prav v trenutku, ko se je formiral sprevod, ki naj bi obhobil mesto, padel strel. Ta strel pa ni prišel iz množice, temveč z okna bližnjega Leonišča. Tisti, ki je streljal, ni bil prijatelj ljudstva. Ni meril na stražarje, ki so množico zadrževali, temveč na zbrano množico. Nato so streljali še žandarji in na cesti je obležalo 14 mrtvih. 21 ljudi je bilo hudo ranjenih. Množica se je nato razšla po stranskih ulicah in se spet zbrala na travniku pred hotelom Slon, tam, kjer danes stojita nebotičnik in poslopje banke. Tam sem na vogalu zbrani množici povedal, kje tiče krivci za pokol, povedal, da delavstvo ne bo pozabilo svojih žrtev. Pozval sem množico, naj zaupa svojemu stavkovnemu odboru, ki bo izdal nadaljnja navodila. Nato se je množica mirno razla."

Mesec dni kasneje se je Golouh kot slovenski delegat udeležil vukovarskega kongresa KPJ. "Ustanovitev *Delavske socialistične stranke na Slovenskem* je prinesla možnost, da se slovensko delavsko gibanje v celoti, kakor je tudi želelo, pridruži delavski stranki, ki naj bi zajela delavsko gibanje v državi. Sklep o združitvi slovenskega gibanja je bil sprejet na kongresu v Vukovaru. Ta zgodovinsko pomembni kongres, ki še ni dovolj raziskan, je obravnaval vsa sporna vprašanja tistega časa. Slovenski delegati – bilo jih je 25 in so bili vsi izvoljeni na velikih javnih zborovanjih – so na tem kongresu še vedno zagovarjali čisto svoja stališča. Poudarjali so svoje pogle-

de na probleme tistega časa, zlasti na naloge delavskega gibanja v državi, ki je bila pretežno agrarna. Vendar je kongres sprejel resolucijo, da se je treba pri nas bojevati z najbolj revolucionarnimi metodami razrednega boja."

Tej politični direktivi je Golouh nasprotoval; v dani politični situaciji se je kot *centrumaš* vrnil k socialnim demokratom in se preselil v Maribor. Novembra 1920 je bil na listi JSDS izvoljen za poslanca v jugoslovansko ustavodajno skupščino, ki je sprejela vidovdansko ustavo (1921). Od tedaj dalje – do začetka druge svetovne vojne – je bil vodilni socialist v severovzhodni Sloveniji. Njegovo delo je bilo opazno na mnogih področjih, saj je deloval kot novinar (prvi urednik *Delavske politike*), zadružni organizator in deset let kot vodja borze dela, še posebej odmevna pa so bila njegova literarna dela. V pesmih, ki jih je objavljajal predvsem v mesečniku slovenske socialne demokracije *Naši zapiski*, je izražal svoj materialistični pogled na svet in protest proti socialnim krivicam. Še prodornejši je bil kot dramatik: *Kriza* – socialna drama v šestih slikah (1928), *Groteska sedanjosti* – komedija (1932), *Od zore do mraka* – živalska komedija, basen za odrasle (1935), *Krisalida* – igra v treh dejanjih (1940), *Veseli večer točaja bogov* – groteska v treh dejanjih (1966). "*Kriza* (op. socialna drama) je odlomek naše zgodovine. Govori o velikih štrajkih v Trbovljah, vseh drugih velikih gibanjih, kar jih je bilo tedaj, pa tudi o krizi, ki je nastala v našem delavskem gibanju po vzponu v prvih povojnih letih. Hkrati pa je v njej izraženo upanje, da se bo gibanje, ki je bilo tedaj na tleh (op. leta 1928), spet vzdignilo ... Predstava je imela velik odmev", je zapisal Golouh.

V letih 1933–1935 je bil podžupan občine Maribor. V tem času se je približal široko zasnovanemu ljudskofrontnemu kmečko delavskemu gibanju. Potem ko se je umaknil pred nemškimi okupatorjem (aprila 1941) v Ljubljano, se je vključil v OF; po kapitulaciji Italije so ga nemške oblasti aretirale in odpeljale v koncentracijsko taborišče Dachau. Ob koncu vojne se je zopet vrnil v Ljubljano. Po upokojitvi (1950) je bil honorarni sodelavec Vojaško-zgodovinskega inštituta ter Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. V tem času je uredil zbornik *Socialistično gibanje v Sloveniji* (1961), sodeloval pri izdaji *Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov* (za Slovenijo) v enajstih knjigah ter napisal knjigo *Pol stoletja spominov. Panorama političnih bojev slovenskega naroda* (1966); njegova dramska dela so izšla leta 1976 pod naslovom *Od Krize do groteske*. Svoje bogato življenje je sklenil v Ljubljani 23. decembra 1982.

Golouhova besedila nedvomno potrjujejo, da imamo opravka ne samo s pronicljivim družbenim opazovalcem, pač pa tudi akterjem, ki je bil dovolj blizu oblasti, obenem pa od nje dovolj oddaljen, da je lahko ohranil svoj politični "jaz". In takšen bo ostal tudi zapisan v slovenski zgodovini tistega družbenega časa, ki ga je (ne)posredno (so)ustvarjal.

OCENE
RECENSIONI
REVIEWS

Rade Petrović: IL FALLITO MODELLO FEDERALE
DELLA EX JUGOSLAVIA.

Soveria Mannelli, Rubbettino Editore, 2005, 461 pag.

Uscito a dieci anni dagli accordi di Dayton (1995), con i quali veniva fermato lo scontro armato in Bosnia-Erzegovina, l'ultimo libro di Rade Petrović assume indubbiamente una duplice valenza: da una parte ripercorre, per buona parte dei saggi che lo compongono, il percorso storico della realtà jugoslava dal 1918 fino alla dissoluzione della Repubblica Federativa di Jugoslavia (1992); dall'altra pone però drammaticamente in evidenza come, nonostante sia stato concretamente arrestato, lo scontro, pur sotto altre forme, sia sempre pronto a ripresentarsi. Si tratta di un conflitto latente che trova le sue radici nel complesso viluppo di tutto un insieme di fenomeni storici di lunga durata che nel loro stratificarsi senza soluzione hanno contribuito a determinare la dissoluzione della prima e della seconda Jugoslavia. In questo contesto di latente conflittualità si

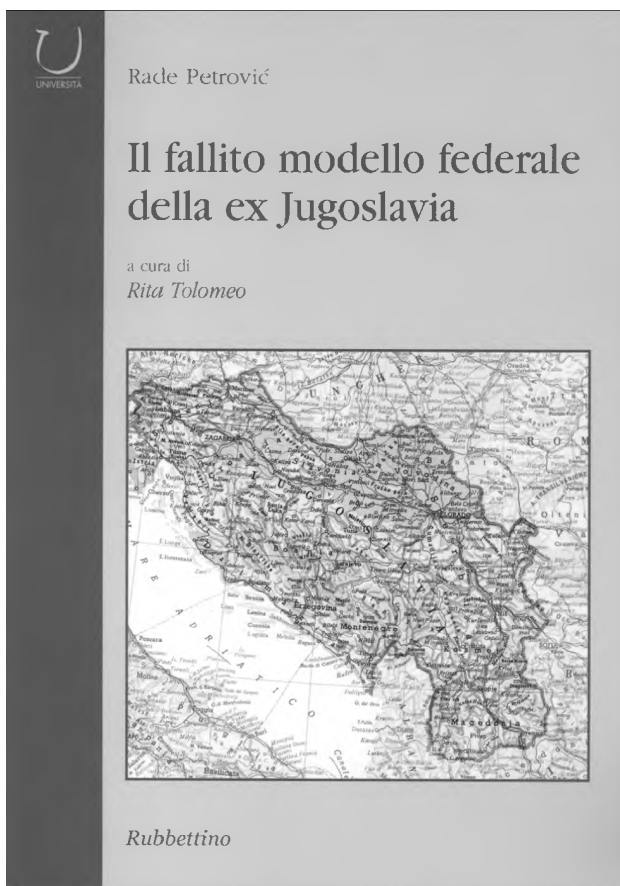
collocano problemi irrisolti con i quali ci si sta ancora confrontando: la statualità bosniaco-erzegovese, il contrasto croato-sloveno, il rifiuto della Croazia ad accettare l'idea di un mercato comune balcanico, il definitivo assetto del Kosovo e la realtà ad esso collegata, che appare attualmente e pericolosamente posta in secondo piano, cioè la complessa situazione macedone che non è stata certo risolta definitivamente dagli accordi di Ohrid con i quali la diplomazia internazionale ha messo fine agli scontri armati fra albanesi e macedoni. Sono questi, in definitiva, gli interrogativi sui quali Petrović, accompagnando il lettore in un rigoroso "viaggio storico", lo invita a riflettere.

Al di là dell'intrinseco valore storiografico l'opera si presenta anche come la testimonianza viva e partecipe di un uomo e di uno studioso i cui lavori sono stati apprezzati da alcuni fra i più validi storici italiani del Risorgimento (Emilia Morelli, Alberto Ghisalberti, Ruggero Moscati, Angelo Tamborra), uno studioso sempre attento a ribadire i legami culturali fra le due sponde dell'Adriatico attraverso un impegno costante profuso nel corso degli anni.

"Fervido patriota jugoslavo che ha creduto nell'unione degli slavi del Sud illudendosi che la loro federazione rispondesse ad una necessità storica, quella cioè di favorire la convivenza di genti appartenenti ad etnie diverse e professanti religioni differenti". Così Carlo Ghisalberti, nella sua premessa al presente volume, delinea brevemente il profilo ideologico ed umano di uno storico, di un jugoslavo che, con un rigore che va oltre il proprio più sofferto sentire, analizza obiettivamente la fine di un'epoca, di un ideale che, pur presente nei secoli precedenti, si era irrobustito e concretizzato nel corso di quel XIX secolo al quale Petrović ha dedicato alcuni fra i suoi studi più significativi, basti ricordare, fra tutti, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću (Il problema nazionale in Dalmazia nel XIX secolo)*.

I venticinque saggi che costituiscono l'opera, oltre alla già menzionata premessa, sono preceduti dall'introduzione di Antonello Biagini e dalla presentazione della curatrice Rita Tolomeo. Emerge da queste pagine la figura dell'uomo e dello storico impegnato nella ricerca ma anche nel dare il proprio contributo alla società civile sia come ministro della Pubblica Istruzione della Bosnia-Erzegovina (1969-1973) sia come inviato speciale della Repubblica di Bosnia-Erzegovina a Roma nei drammatici momenti del 1992; emerge altresì l'intensa attività di docenza, nel corso degli anni Novanta, presso numerosi Atenei italiani, da Roma a Venezia, da Milano a Bologna, da Trieste a Cagliari.

Non è un caso che per il titolo del libro sia stato scelto quello del primo saggio, *Il fallito modello federale della ex Jugoslavia*, in quanto la parte più consistente del lavoro, rappresentata dal primo gruppo di saggi, è dedicata proprio al processo storico che parte dal 1918 per giungere fino ai nostri giorni, attraverso l'analisi

delle varie idee fondanti che si sono progressivamente cristallizzate nelle formulazioni di unitarismo, integralismo e separatismo destinate a cercare una realizzazione nelle varie forme statuali di stampo centralista, federalista o confederalista. Di tappa in tappa Petrović ci presenta la Jugoslavia dal 1918 al 1935, lo sviluppo dell'idea jugoslava dal 1918 al 1945, la realtà balcanica come "confine di un'identità, spazio di una passione" ed il fallimento di un grande sogno nato, per gli Slavi meridionali già prima del fervore romantico e poi concretizzatosi in quel periodo guardando al Risorgimento italiano, grazie anche agli stretti rapporti fra i grandi italiani di quel periodo, primo fra tutti Mazzini, ed i patrioti croati e serbi.

Non meno importanti, anzi fondamentali nel ricostruire le specifiche peculiarità del mosaico jugoslavo, gli altri due blocchi tematici costituiti dai saggi riguardanti la realtà bosniaco-erzegovese e la Dalmazia veneta e austriaca fra XIX e XX secolo. In particolare in questo ultimo gruppo di saggi si può notare l'attenzione, da sempre presente nell'autore, per i rapporti fra le due sponde dell'Adriatico, rapporti ai quali Petrović, nato a Dubrovnik da famiglia serbo-ortodossa, ha dato sempre ampio risalto sia nei suoi studi sia con la sua attività quale membro della Commissione mista degli storici italiani ed jugoslavi, nonché quale fondatore del Circolo italo-jugoslavo di Sarajevo.

Dall'insieme dei contributi emerge la risposta dello studioso agli interrogativi che storici ed opinione pubblica internazionale si sono posti assistendo alle drammatiche vicende che hanno coinvolto i territori jugoslavi. Secondo Petrović la Repubblica Federativa di Jugoslavia è giunta alla dissoluzione a causa di un federalismo difettoso, dei suoi meccanismi esasperati e non, come si ritiene da parte di altri storici, fra cui lo stesso Biagini che lo sottolinea nella sua introduzione, per il fatto di essere stata uno stato artificiale fin dalla sua nascita nel 1918. Al contrario l'autore sottolinea giustamente l'importanza di quel lungo processo storico che aveva portato all'integrazione nazionale e che era sorto ben prima della Grande Guerra. Si tratta di un'analisi sulla quale storici non inclinino ad un acritico e totale revisionismo del passato più o meno recente, né tantomeno affascinati dalle sirene di un aprioristico nazionalismo possono trovare ampio spazio per una disamina articolata e produttiva della quale si continua a sentire il bisogno quando si parla dell'area danubiano-balcanica.

Il lavoro di Rade Petrović, per la varietà, l'articolazione dei saggi e la ricchezza delle informazioni, si presenta come uno strumento ineludibile per gli storici ed un agile, interessante opera informativa di facile lettura anche per i non addetti ai lavori. Appare inoltre doveroso segnalare l'attenta presentazione e sistematizzazione del materiale da parte della curatrice nonché le accurate traduzioni dei saggi ad opera di studiosi dello spazio storico e socio-culturale jugoslavo.

Non deve, infine, essere trascurato il messaggio implicito e esplicito che lo storico ha affidato a queste sue pagine. È un messaggio che invita tutti a riflettere, partendo dall'esperienza della tragedia jugoslava, sulla necessità di guardare al passato non per negarlo *tout court* ma per affrontarlo in modo critico domandandosi cosa la storia, intesa anche come storia insegnata, possa fornire, all'interno di ogni realtà nazionale, come contributo al superamento di contrasti di lunga durata, dando il suo apporto alla definizione del cittadino d'Europa, di quella Europa della quale la Jugoslavia, secondo la definizione di uno scrittore (Tomislav Kitig) della Vojvodina, era stata una sorta di modello in miniatura.

I saggi sottolineano quindi, nel loro insieme, la necessità di discutere del passato per superarlo senza dimenticare, seguendo il suggerimento di Winston Churchill che, non a caso, Petrović ha voluto citare: "Se continuiamo a litigare sul passato, metteremo a rischio il presente e perderemo il futuro".

Tatjana Krizman Malev

Boris Golec: ORMOŽ V STOLETJIH MESTNE AVTONOMIJE. POSESTNA, DEMOGRAFSKA, GOSPODARSKA, SOCIALNA, ETNIČNA IN JEZIKOVNA PODOBA MESTA OB DRAVI 1331-1849.
Ljubljana, Založba ZRC, 2005, 187 str.

Delo je dragocen prispevek k zgodovini mest na Slovenskem, enega izmed tradicionalnih področij slovenskega zgodovinskega raziskovanja, ki pa v vse širšem spektru historiografskih zanimanj žal ne najde (več) tiste vidnosti, ki si jo dejansko zasluži in ki jo je v nedavni preteklosti še imelo. Boris Golec sodi med vodilne slovenske izvedence za zgodovino mest in njemu dolgujemo številne razprave, ki razkrivajo domačemu in tujemu bralstvu razvojne vidike, značilnosti in posebnosti slovenske urbane zgodovine od poznega srednjega veka do srede 19. stoletja. Študija o Ormožu, ki nam jo ponuja v monografski obliki, je zasnovana po klasičnem pristopu krajevne zgodovine in ima v središču pozornosti prebivalstvo, posebno njegove družbeno-gospodarske strukturne značilnosti. Opira se na širok izbor virov, o katerih nas avtor podrobno informira v uvodnem poglavju in ki gredo od cerkvenih matrik, davčnih knjig, katastrskih operatov do popisov prebivalstva. Med temi izstopa popis odraslega prebivalstva iz leta 1724, ki je najzgodnejši tovrstni dokument na Slovenskem. Popis, objavljen v slovenskem prevodu v prilogi knjige skupaj s še nekaterimi drugimi profili prebivalstva, vsebuje demografske, družbenostrukturne podatke in izvor prebivalcev 68 družinskih enot, kolikor jih je tisti čas tvorilo mestno skupnost. Zakaj je do popisa prišlo in kdo ga je dal izdelati, ni povsem jasno, najbrž pa je bil to lastnik

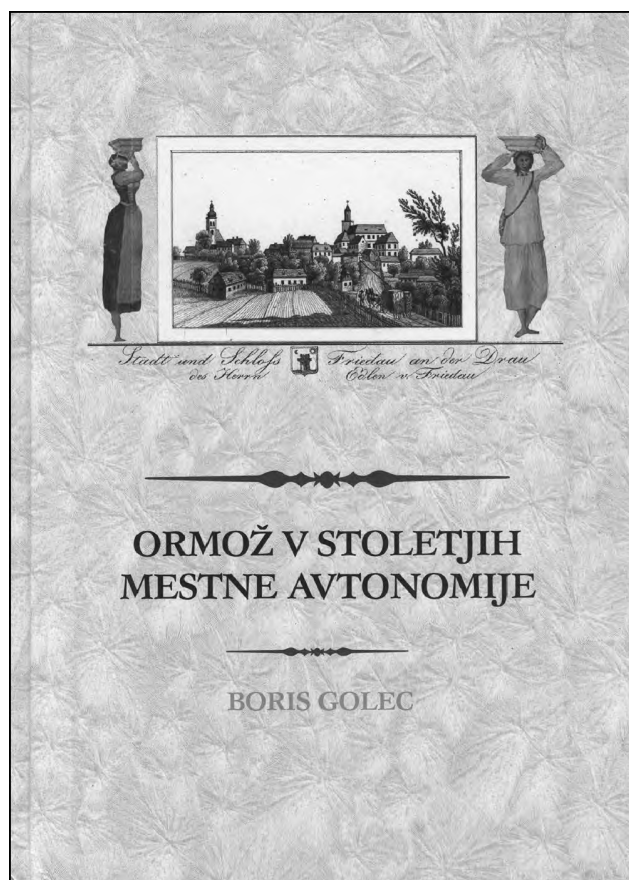
gospodstva Ormož oziroma njegov upravitelj. Zanimivo je, da so ga zaradi majhnega obsega mestne skupnosti lahko izvedli v enem dnevu (16. julija) in da izkazuje stanje prisotnega prebivalstva na ta dan, kar pomeni, da se lahko ponaša s kritičnim datumom, to je s tehnično-metodološkim rekvizitom, ki je prišel v zavedno rabo šele z moderno statistiko v 19. stoletju. Avtor je podatkovno zbirko, na podlagi katere gradi svojo analizo, minuciozno dopolnil z razpoložljivimi sorodnimi viri.

Ormož je bil najmanjše mesto na slovenskem Štajerskem, s tem da je med vsemi doživel od prvih omemb dalje največjo rast, posebno v 16. stoletju. Do konca 18. stoletja je obzidano mesto z zunanjimi predmestji štel največ do 100 hiš in vselej manj kot 500 prebivalcev. V 19. stoletja je število prebivalstva najprej upadlo in šele nato presešlo zgodovinske meje ter se proti sredi stoletja dvignilo nad 700 duš. Del prebivalcev je v skladu s statutarnim pravom užival mestne pravice, od tega je bilo ob popisu 36 meščanov z individualno podeljeno pravico, za druge pa ugotavlja avtor drugačne statusne položaje, med temi tudi prehodne. Popis iz leta 1724 vsebuje kot izjemni podatek za tisti čas tudi navedbe poklicev. S tega vidika so prevladovali v 18. stoletju obrtni poklici, zlasti usnjarsko-obutvene obrti, za njimi tkalsko-oblačilne, živilske, lesnopredelovalne in kovinskopredelovalne. Trgovina je zasedala obrobni položaj

in se je začela razvijati šele konec stoletja, predvsem s prihodom tujcev, medtem ko je hkrati začela upadati vloga obrti. Obrtni obrati so bili v teku časa stabilni in avtor je z rekonstrukcijo ugotovil poudarjeno kontinuiteto obrti in sploh poklicev v istih hišah skozi dolga časovna obdobja. Obrati pa so bili majhni in so predvsem zaposlovali pomočnike ali vajence. Prvič je v tem popisu navedena tudi vsa služinčad, med katero so bile najštevilnejše dekline (1 vsake tri hiše), medtem ko je imela hlapca vsaka osma družina, kar je precej tipično za mestna okolja, kjer je prevladovala hišna, v glavnem ženska služinčad.

Med ključnimi avtorjevimi ugotovitvami je živahno menjavanje prebivalstva, zlasti znotraj mestnega obzidja, kar sicer ni novost, a vendar neizpodbitno kaže in opozarja na intenzivnost selitvenih gibanj v času, za katerega prevečkrat prevladujejo predstave o stacionarnosti in tendenčni prostorski ustaljenosti družbe. Avtor namreč ugotavlja veliko diskontinuiteto rodbin, ki jim je mogoče le v redkih primerih slediti več kot tri generacije, in to vse do srede 19. stoletja. Po popisu iz leta 1724 je polovica prebivalstva izvirala iz mesta oziroma njegovega približno 15-kilometrskega zaledja, ostali dve četrtini pa iz širšega Podravja oziroma od drugod. Pri tem so bile razlike med spoloma in v socialni pripadnosti: gospodarji posestniki obeh spolov so izhajali največ iz mesta, posli pa iz predmestja. Od najdlje so prihajali vajenci in pomočniki, ki so bili večinoma samski. Najmočnejše obnavljanje je zadevalo gospodarsko nesamostojno prebivalstvo, torej posle in gostače. Kot v drugih primerih je tudi v Ormožu nemogoče ugotoviti, če so prihajali tujci iz mestnega oziroma trškega ali podeželskega okolja, z drugimi besedami, v kolikšni meri je bilo doseljevanje medmestno in koliko podeželskega značaja.

Na podlagi priimkov in osebnih imen je avtor ugotavljal etnično pripadnost prebivalstva, za kar je ključnega pomena zapis osebnih imen v klicni obliki. Na podlagi te natančne, kompleksne in mestoma hipotetične analize se Ormož kaže kot provincialno mesto s poudarjenim slovenskim značajem oziroma najmanj nemško mesto na Štajerskem v 16.–18. stoletju. Na podlagi krajevnega izvora oseb, njihovih imen in priimkov, socialne pripadnosti, statusnega položaja ter poklica avtor izriše tudi jezikovno strukturo mestnega prebivalstva oziroma jezikovni značaj ormoške skupnosti. V družinskem krogu je bilo v Ormožu takrat v rabi v pogovorni obliki kar osem materinih jezikov (v današnjem smislu besede in brez dialektalnih variant), v javnosti pa se je govorna praksa vrtela okrog slovenščine in nemščine. Stalno doseljevanje iz slovenskega zaledja je v javnosti ohranjalo prevlado slovenščine, ki so jo uporabljali in se ji prilagajali tudi novonaseljeni neslovenski tujci. V času popisa so tudi mestni organi ustno poslovali v slovenščini. Takemu stanju je pripomoglo tudi dejstvo, da v Ormožu še ni prihajalo do prevzemanja nemščine kot nasledka uvajanja šolstva, upravne prakse in predvsem težnje

mestnega prebivalstva po identifikaciji z nemštvom. Ne nazadnje so k temu prispevale strategije poročanja glede jezikovno endogamnih zvez. V primeri so bila sosednja mesta (Radgona, Ptuj, Maribor) isti čas veliko bolj nemška. V idiomski podobi Ormoža so vsekakor zaznavne tudi slovensko-hrvaške jezikovne interference.

V zadnjih dvajsetih letih 18. stoletja se je vendarle začela uveljavljati nemščina, na kar opozarja na primer zahteva po nemški katehezi. Pojav nima še nacional-nopolitičnega ozadja in je povezan z naseljevanjem nemških obrtnikov in trgovcev. Nova vrhnja plast mestnega prebivalstva vsekakor s tem ni izhajala več iz ormoškega oziroma slovenskega okolja, temveč iz nemškega. Tako se je mesto postopno prelevilo iz slovenskega v nemško oziroma dvojezično. Spremenili so etnični sestav in jezikovne navade, zaradi česar je nastopila etnično-jezikovna razlika med mestom in podeželjem. Ta trend se je pospešil v 19. stoletju, ko je dobivalo mesto vse bolj nemški značaj, nemško prebivalstvo pa postalo tudi jedro nemške narodne zavesti, ki se je izražalo z nemškim nacionalizmom. Hkrati se je utrdila tudi slovenska narodna zavest, ki se je na primer odražala v uvedbi slovenskega obrazca pri dotlej samo nemški cerkveni poročni praksi. Ti vpisi novoporočencev opozarjajo tudi na socialno pogojenost jezikov in na mestni ter predmestni krajevni izvor novoporočencev. Ob ljudskem štetju leta 1880, ko so popisali prvič tudi občevalni jezik, je bila polovica ormoškega prebivalstva še vedno slovenska, tako da je Ormož – sicer po zaslugi predmestja – ostajal še vedno najbolj slovensko mesto na Štajerskem. Kljub temu je bila od nastanka modernih občin leta 1849 tudi tu mestna oblast trdno v nemškonacionalnih rokah in nemštvo je prevzelo tudi marsikatero slovenskega prebivalca. Do konca stoletja je slovenska komponenta močno upadla (na komaj 22 odstotkov) in germanizacija je zajela tudi predmestje. K temu je pripomogel volilni sistem in premoč nemškega kapitala, pa tudi prodiranje nemškega šolanja. Sicer pa je bil večji del tega nemštva površinski, kar se je izkazalo po prvi svetovni vojni, ko je nemštvo skopnelo in se je jezikovna podoba Ormoža vrnila v stanje iz 18. stoletja, za razliko od Maribora in Ptuja, kjer je imelo nemštvo globlje korenine.

Razprava je izčrpna analiza in kritika razpoložljivega gradiva ter že objavljenih del o zgodovini Ormoža. Avtor je izkoristil eksplicitno in implicitno povednost virov in informacije argumentirano in z veliko mero erudicije povezal v celovit diskurz. Pri imenoslovni kot tudi pri drugih analizah ponuja poleg vsebinskih dognanj pravo priložniško ekspertizo o kvantitativnem in kvalitativnem integriranem branju ter interpretiranju relativno bogate, a neenotne in pomanjkljive dokumentarne podlage. Mnoga vprašanja ostajajo iz objektivnih razlogov odprta, študija pa ponuja številne iztočnice za poglobljanja. Ena se na primer tiče vprašanja družinskih struktur, ki so, kot je razvidno iz tabelarnih prikazov, izredno raznolike (kar

19 različnih agregatov v tako majhni skupnosti), čeprav so trenutni preseki – kot je znano – varljivi pri razbiranju družinskih tipologij, ker se sestav pod vplivom življenjskih dogodkov s časom spreminja. V obravnavanem primeru opozarjajo na to leta 1724 številni agregati, ki jim načeljujejo vdove. Drugo zanimivo vprašanje zadeva selitvena gibanja, ki jim sicer razprava posveča veliko prostora, v bralcu pa vzbuja še dodatno radovednost poleg nemške, češke, ogrske tudi italijanska prisotnost, ki je takrat v srednjeevropskem prostoru vse pogostejša, a je v bogati italijanski znanstveni literaturi na temo migracij komaj omenjena.

Aleksej Kalc

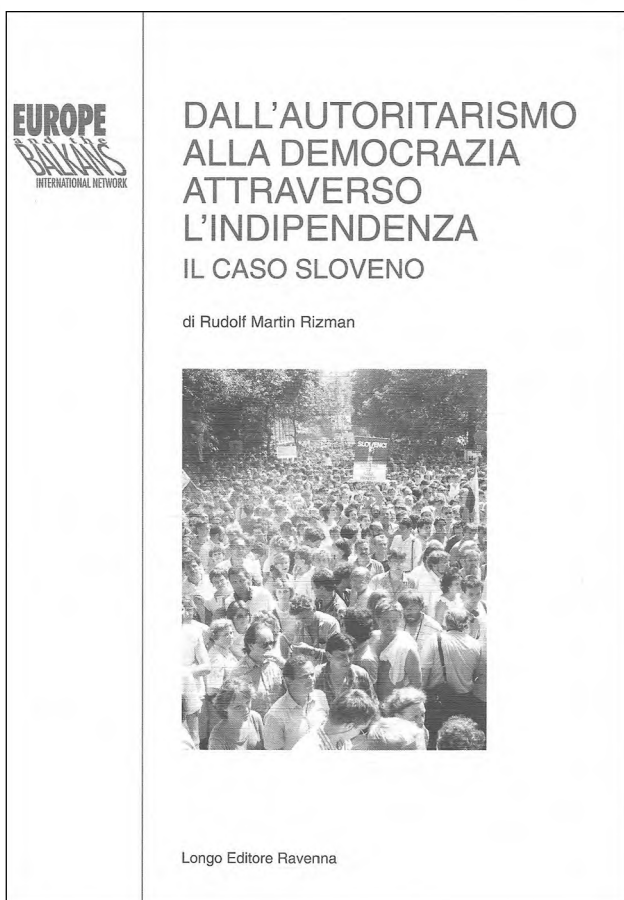
Rudolf Martin Rizman: DALL'AUTORITARISMO ALLA DEMOCRAZIA ATTRAVERSO L'INDIPENDENZA. IL CASO SLOVENO.

Collana di studi sui Balcani e l'Europa Centro-Orientale, n° 25, Università di Bologna.
Ravenna, A. Longo Editore, 2006, 191 pag.

Questa ricerca, in sei capitoli, rappresenta una spiegazione sociologica per la nascita dello stato indipendente e della democrazia in Slovenia in seguito al crollo del regime comunista e nel contesto globale della terza ondata di democratizzazione (1974–1990). Lo scopo principale di questo lavoro, secondo l'autore – Rudolf M. Rizman è Professore di Sociologia e Scienze Politiche alla Facoltà di Filosofia nonché Direttore dell'Istituto Scientifico e di Ricerca della stessa all'Università di Lubiana (Slovenia); è anche insegnante presso le Università di Bologna e di Sarajevo – è quello di identificare, collegare ed esaminare a fondo quei processi e quei fattori salienti che furono e/o sono decisivi per determinare le due fasi della trasformazione democratica slovena: transizione (inizio) e consolidamento (abitudine).

Nel primo capitolo (*Dal popolo allo Stato-Nazione*) parla del ruolo dei diversi fattori, interni e internazionali, che hanno portato alla dissoluzione dello stato jugoslavo e del regime comunista e offre una spiegazione sulla nascita della Slovenia indipendente.

Nel secondo capitolo (*L'affiorare del pluralismo politico*) l'autore tratta lo sviluppo e la centralità della società civile nel processo di indebolimento della vitalità e della legittimità del partito-stato, il suo ruolo cruciale nell'introduzione del pluralismo politico e della democrazia parlamentare in Slovenia e il suo successivo dissolvimento dopo aver raggiunto i traguardi prefissi. Inoltre, esamina la nascita dei partiti politici come base istituzionale della democrazia e il percorso spesso difficoltoso – a causa della debolezza della società civile – per istituire le condizioni minime che consentano l'esistenza di una democrazia consolidata.

Copertina: Lubiana, giugno 1988: trentacinquemila persone protestano contro il processo marziale di tre giornalisti (Janez Janša, David Tasić, Franci Zavrl) e di un ufficiale militare sloveno (Ivan Borštner).

Nel terzo capitolo (*Intellettuale e politica*) l'autore analizza il ruolo svolto dagli intellettuali durante il regime politico autoritario: alla luce del carattere profondamente intellettuale del comunismo, molti intellettuali all'inizio legittimarono il regime, ma furono tra i primi a ribellarsi contro il dispotismo politico e, dopo la caduta del regime, diventarono essi stessi politici di carriera. Attualmente, il loro ruolo è diventato notevolmente marginale o ambivalente, poiché mentre alcuni difendono i valori politici liberali, una parte influente dell'*élite* intellettuale sostiene una visione populista della realtà politica, giustamente accerta prof. Rizman.

Il quarto capitolo (*La chiesa e la religione sotto il /post-/comunismo*) si occupa dei difficili rapporti tra Chiesa e Stato, tra Chiesa e società e tra Chiesa e democrazia. Infatti, sebbene il cattolicesimo abbia contribuito in maniera significativa alla terza ondata di democratizzazione nel mondo durante gli anni Settanta e Ottanta, questo non fu il caso della Slovenia, dove Chiesa Cattolica è tentata di vedere nella caduta del comunismo l'opportunità di abolire la compiuta se-

colarizzazione della società slovena e la separazione, costituzionalmente garantita, tra Chiesa e Stato.

Il quinto capitolo (*La sfida della destra radicale*) concentra l'attenzione sui pericoli più immediati che minacciano il regime democratico appena instaurato e che provengono da fazioni diverse della politica estremista (specialmente della destra radicale), allo stesso tempo identifica il loro profilo sociale e il contesto internazionale.

Infine, nel sesto capitolo (*Il consolidamento democratico*) espone le principali conclusioni di questa ricerca, localizza il modello di democratizzazione slovena all'interno dei contesti europei centro-orientali e che riguardano la terza ondata di democratizzazione e svela le possibilità di un'analisi delle zone di certezza e di incertezza che possano permettere alla Slovenia di raggiungere presto lo stadio del consolidamento democratico.

Per concludere possiamo dire che presente volume dello stimato autore prof. R. Rizman (ha svolto e concluso il dottorato in sociologia alle università di Lubiana e di Harvard) rappresenta un modello fondamentale per la ricerca di transizioni democratiche sia in Europa Centrale e Orientale, ma specialmente in Slovenia.

Avgust Lešnik

Irvin Lukežič: FLUMINENSIA SLOVENICA.

Reka, Izdavački centar Rijeka, Kulturno-prosvetno društvo Bazovica, Biblioteka Fluminensia, knj. 12, 2007, 307 str.

Izredni profesor za hrvaško književnost na Oddelku za kroatistiko reške filozofske fakultete, Irvin Lukežič (roj. 1961 na Reki), je svojemu obsežnemu nizu pretežno literarno- in kulturnozgodovinskih objav in knjig dodal še eno – monografijo o Slovencih na Reki. Knjiga je s finančno pomočjo Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Odseka mestne uprave za kulturo mestne občine Reka izšla v hrvaškem jeziku (s povzetkoma v italijanščini in slovenščini) pri Izdavaškem centru Rijeka (ICR), založniški hiši z dolgoletno in kakovostno tradicijo izdavanja strokovnih in znanstvenih knjig. Prav v njenem okrilju je pred desetletji izšlo tudi nekaj izvornih del in prevodov slovenskih avtorjev, na primer literarnih zgodovinarjev Jožeta Pogačnika in Denisa Poniža. Soizdajatelj pričujoče knjige je osrednje združenje Slovencev na Reki, Kulturno-prosvetno društvo Bazovica, katerega 60-letnico delovanja so praznovali prav v letu 2007.

Delo, ki temelji na podrobnem pregledu še nepredelanih virov, predvsem Državnega arhiva na Reki, in obstoječe hrvaške in slovenske zgodovinske in lite-

rarnozgodovinske literature, je z več kot 140 enotami slikovnega gradiva (reprodukcij fotografij, slik, zemljevidov in podobno iz različnih publikacij in privatnih zbirk) razdeljeno na dva osrednja dela. Prvi del z naslovom Društvene, obiteljske i poslovne riječko-slovenske veze obsega devet poglavij, v katerih se je avtor posvetil nekaterim reškim družinam slovenskega porekla, na primer družini Celligoi iz 18. stoletja ali družini znamenitega reškega Slovenca, Josipa Gorupa pl. Slavinskega, s preloma 19. in 20. stoletja. Drugi del knjige predstavlja obsežno poglavje O književnim i kulturnim vezama Rijeke i Slovenije, razdeljeno na podpoglavja Starije doba, Devetnaesto stoljeće in Dvadeseto stoljeće, pridružen pa mu je še razdelek Zaboravljeno svjedočanstvo Janeza Trdine o otoku Krku iz 1859. Zaključni del poleg obeh povzetkov vsebuje še popis virov in literature, avtorjeve bio- in bibliografske podatke, sezname osebnih imen, krajev in slikovnih prilog ter popis kratic. Nekateri deli knjige so bili prej objavljeni že revialno, zato je seznamu literature dodana še bibliografija predhodno natisnjenih člankov v dnevnem in strokovnem časopisu (*Sušačka revija*, *Književna Rijeka*, *Mediterran – tjedni kulturni prilog Novog lista*, *Krčki kalendar*). Avtorskemu besedilu je po poglavjih dodanih še osem prilog (prepisov in reprodukcij arhivskih dokumentov): oporoka trgovca Lovra Lokancicha iz let 1804 in 1816, oporoka duhovnika Andrije Celigoja, župnika v Hrušici, iz leta 1798, poročna pogodba podjetnika Michieleja Wohinza iz leta 1767, oporoka prokuratorja trgovskega podjetja Ivana Poglajna iz leta 1785 (vse v italijanščini), trgovska korespondenca Marka Koblerja in Petra Trifića v hrvaškem jeziku iz let 1801–1802 (slednja je še posebej zanimiva, ker priča o visoki ravni poznavanja čakavske hrvaščine Slovenca iz Železnikov), pogodba trgovca Josipa Valušnika z Reke s prevozniki iz Grobnika iz leta 1853 ter ponatis iz spominov Ivana Hribarja, razdelek o Hribarjevih stikih z Josipom Gorupom.

Monografija o reških Slovencih je spričo Lukežičevega širokega zanimanja za razgibano večkulturno in večnacionalno preteklost Reke in njene okolice logično nadaljevanje njegovih dosedanjih raziskovalnih uspehov s področja domoznanstva. Kot je o avtorju zapisano v najnovejši knjigi, "se ukvarja s publicističnim, kritičkim in esejističnim delom z literarnega, zgodovinskega, kulturnozgodovinskega in etnološkega področja", rezultat česar so med drugim številne revialne objave in samostojne publikacije (14), od tega na primer: eseji *Fijumanske priče* (1991), zgodovinopisne študije *Riječke glose* (2004) in pregled diplomatske zgodovine *Povijest riječkih konzulata* (2004). Leta 2006 mu je pri ICR izšla knjiga *Ogledalo baščinsko – o starim knjigama, zaboravljenim piscima, rijetkim novinama i neostvarenim časopisima*, pri isti založbi pa kot enajsta knjiga v eminentni zbirki Biblioteka Fluminensia zbir zgodovino-pisnih študij *Nebo nad Kvarnerom* (2005). Leta 2006 je prejel nagrado Grada Rijeke.

Lukežičevo zanimanje za reško-slovenske odnose izvira iz slučajnega raziskovanja dejavnosti slovenskega pisatelja Janeza Trdine, ki je na Reki (še prej pa v Varaždinu) delal kot gimnazijski profesor. "[S]amo po sebi se mi je takrat ponudilo vprašanje o večstoletnih hrvaško-slovenskih kulturnih stikih na Reki. Takrat (kot tudi še danes) se mi je po malem zdelo čudno, da se je o tej temi pravzaprav do sedaj pisalo zelo malo in da se sploh ni posebej raziskovala, čeprav bi, po našem mnenju, zaslužila temeljito raziskovanje" [tu in v nadaljevanju prevedla V. T.], je avtor zapisal v uvodu in dodal še, da je kljub deležu njegovega dela pred nami še zmeraj "*terra incognita*". "Reka je zmeraj bila mesto, v katerem so skupaj živeli ljudje različnih etničnih in jezikovnih tradicij, iz česar sledi, da so kulturo tega mesta določali internacionalizem, liberalizem in kozmopolitizem. Vprašanje etnične pripadnosti je bilo drugotnega pomena glede na posameznikov materialni status, njegov stan in sposobnosti ter vlogo, ki jo ima v vseplošnem napredku skupnosti. Namesto nacionalnega kolektivizma se je prednost dajalo samozavestnemu individualizmu." Lukežić ne zanemarija vpliva italijanščine in še posebej madžarščine v 19. in prvi polovici 20. stoletja, saj je sprejetje večinskega jezika trgovine in

drugega poslovanja pomenilo popolno družbeno integracijo in pridobivanje nove urbane (fiumanske) identitete. Čeprav so Rečani ali Fiumani uporabljali italijanščino, so bili neobičajna etnična mešanica. Razen Hrvatov so bili med njimi še Italijani, Nemci, Avstrijci, Madžari, Čehi, Angleži, Nizozemci, Španci, Grki, Švicarji, Belgijci, Francozi, Srbi, Slovenci, Romuni, Poljaki, Rusi, Judje, Bosanci, Makedonci, Bolgari, Ukrajinci, Slovaki, Irci, Škoti, Danci in drugi, zato je "biti 'pravi Rečan'" pomenilo pravzaprav ne pripadati niti enemu določnemu narodu. Dokaz tega je izrek, ki je na začetku 20. stoletja krožil po Reki o avtonomaškem politiku slovenskega in furlanskega porekla, Riccardu Zanelli: "Madre Cragniza / Padre Friulan / Viva Zanella / Vero Fiuman!" Ni dvoma, da so večkulturno podobo Reke sestavljali tudi Slovenci, drugo vprašanje pa je, zakaj je niso tudi sooblikovali: "Paradoksalno pri tem je, da stoletna prisotnost Slovencev na Reki ni vplivala na oblikovanje nečesa, kar bi lahko poimenovali nacionalna ali jezikovna identiteta lokalne slovenske skupnosti, temveč je namesto tega deloval neizprosni zakon asimilacije." Še več, reški Slovenci so slovensko poreklo v preteklosti povečini zelo hitro zabrisali in se integrirali v kulturo in tudi politiko mesta. Tudi zato je tovrstno raziskovanje razmeroma oteženo in omejeno na stare matične knjige, kot sta knjigi umrlih in poročenih, in na druge arhivske vire, Slovence pa je mogoče izslediti tudi po značilnih priimkih, kakršni so na primer Walluschnigg in Jellouschegg ter Wohinz, Poglajen ali Corossacz.

Ugodna kopenska pot Ljubljana–Hrušica–Rupa je prebivalce ob njej spodbujala k trgovanju in vozarstvu. Zato se tudi ne gre čuditi, da je bilo največ priseljencev, ki so se med letoma 1678 in 1773 poročili na Reki, iz Ljubljane, sledijo pa jim Trnovo (pri Ilirski Bistrici), Škofja Loka, Lož in Ribnica. Drugi so prihajali iz manjših primorskih krajev, bili pa so celo iz Tolmina, Bohinja in Celja. Med letoma 1437 in 1460 naj bi bilo na Reki najmanj šestdeset trgovcev iz Ljubljane in šestinštirideset iz Škofje Loke. Poleg trgovcev in vozarjev so Slovenci na Reki od 15. do 19. stoletja bili še različni obrtniki in tovarnarji, duhovniki, pa tudi lastniki ali so-lastniki ladij, ladijski inženirji, učitelji, ravnatelji, gradbeniki in arhitekti, slikarji in drugo. Zazdi se, kot da ni

bilo projekta, pri katerem Slovenci ne bi bili sodelovali: urbanist Filiberto Basarig iz Gorice je na primer projektiral javni mestni park na Mlaki, ki je v rabi še danes, Venceslao Celigoj je bil solastnik gradbenega podjetja, ki je zgradilo reško železniško postajo, v hiši slovenskega veletrgovca Franca Jelovška je čisto na začetku delovala reška čitalnica, v Gorupovem eminentnem hotelu Europa je danes sedež Primorsko-goranske županije in tako dalje.

Še posebej zanimiv je drugi del knjige, v katerem niso omenjeni samo Slovenci, ki so živeli in delovali na Reki ali o njej pisali (od Trubarja, Svetokriškega, Valvasorja do Matije Čopa in Janeza Trdine), pač pa tudi slovenski javnosti manj znani Rečani, ki so delovali na Slovenskem, ali Hrvati z Reke, ki so bili vneti zagovorniki hrvaško-slovenskih kulturnih vezi, na primer Fran Kurelac in V. A. Franul pl. Weissenthurn. Pozornosti vredno je tudi zanimivo "izmenjalno" naključje, da naj bi bil prvi ljubljanski tiskar Janž Mandelc iz Istre oziroma z Reke, prvi reški knjigarnar pa Andrej Kamlenc iz Novega mesta (1767).

Monografija Irvina Lukežiča *Fluminensia Slovenica* sodi ob bok dvema prav tako novima knjigama o slovensko-hrvaških kulturnih stikih. Leta 2006 sta namreč izšla zbornik referatov s posveta Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem z naslovom *Slovenci na Hrvaškem – dediščina in sedanost* in razstavni katalog *Ustvarjalci dveh kultur/Stvaratelji dviju kultura*. Katalog je izšel ob razstavi v zagrebški Nacionalni i sveučilišni knjižnici in ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici, ki je bila del Slovenskega slavističnega kongresa v Zagrebu. V njegovem okviru je izšel zbornik Slavističnega društva Slovenije *Preseganje meje*. Vse štiri knjige potrjujejo pravilnost Lukežičeve izjave ob zaključku drugega dela monografije in jo širijo: "Na osnovi tega, kar je predstavljeno na predhodnih straneh, lahko sklenemo, da so med Reko in Slovenijo zmeraj obstajale znatne literarne in kulturne vezi. Od časov Primoža Trubarja pa vse do naših dni so bili stiki hrvaške in slovenske kulture v tem mestu plodoviti in zelo raznoliki."

Vladka Tucovič